

ПОЛІЕТНІЧНІСТЬ ТА МУЛЬТИКУЛЬТУРНІСТЬ ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Інститут філософії НАН України

Стаття присвячена обґрунтуванню тієї ідеї, що в сучасних умовах глобалізації етнічна історія людства може спрямовуватися у річище не мультикультурності, а поліетнічності. Визначальну роль при цьому має відігравати феномен спільного соціокультурного простору (що його поступово поширює на весь світ саме глобалізація), але – за умови нейтралізації дії фактору іммігрантської дифузії у межі сучасних національних європейських держав.

Вступ

Напередодні епохи двох світових воєн ХХ століття людство було представлено такими велетенськими етнічними конгломератами, як Британська, Австро-Угорська, Російська, Османська та деякі менші колоніальні імперії. Це були *насильницькі об'єднання*. По закінченні зазначених воєн настає постколоніальна епоха, і вже у 70-80-х роках ХХ століття вчені-суспільствознавці фіксують явища «етнічного ренесансу» та «ери націоналізмів». Відбувається інтенсивна політична *диференціація людства*. Та вже невдовзі, історично майже водночас, тобто наприкінці ХХ – початку ХХІ століть, національні держави Західної, а по тому й Центральної Європи розгортають процес *добровільного політичного об'єднання*. Виникає і розпочається Європейський Союз, котрий започаткували держави, що протягом довгих десятиліть були політично незалежними і економічно досить міцними. Але цього не можна сказати про нові держави, які нещодавно були частками-складниками вже на сьогодні зниклих колоніальних імперій. Для цих держав (включно, зрозуміло, й для України) велику важливість має як раз вирішення проблем укріплення політичної незалежності та досягнення економічного добробуту.

Отже створюються своєрідні *історичні «ножиці»*, тобто у той час, як певна кількість розвинених держав делегує свою політичну незалежність новоствореним наддержавним структурам, для держав постколоніального простору одним з першочергових є завдання формування політичних націй як процесу передусім міжетнічної інтеграції. Яке ж місце посідає і яку роль відіграє феномен етнічного у цих суттєво відмінних не тільки політико-правових, економічних, а й соціокультурних умовах?

Важливо відзначити, що для Старого Світу оптимальним є існування етносів-автохтонів і національних держав, створених на основі тих з зазначених етносів, які становлять ядро народу. Виключеннями є хіба що Швейцарія та Бельгія. Однак сьогодні, під тиском глобалізації, у Старому Світі відбуваються *два* вагомих для нашого розгляду *процеси*. Перший з них – це практики наднаціональної інтеграції на кшталт Європейського Союзу. Другий процес – це іммігрантська дифузія у межі національних європейських держав.

Основна частина

1. Торкаючись першого з процесів, тобто практик наднаціональної інтеграції, ми не можемо обминути увагою той факт, що його наводить Карл Дойч –

професор політичних наук Массачусетського технологічного інституту (США). Цей вчений цитує редактора відомої швейцарської німецькомовної газети, котрий, зокрема, пригадує таке: «Я виявив, що моя німецька мова була ближчою до французької мови мого приятеля [швейцарця-француза], аніж до німецької мови (Ebenfallsdeutsch) іноземця. Швейцарець-француз і я використовували різні слова для тих самих понять, отож ми розуміли один одного. А з чоловіком з Відня ми використовували однакові слова для різних понять, а тому, зрештою, один одного не розуміли» (1, с.325).

Для нас даний факт є свідченням того, що Швейцарію можна розглядати як певний прообраз єдиної Європи; і не тільки її. Повчальним є тут те, що єдність політико-правового, господарсько-економічного, а особливо соціокультурного простору є більш ґрунтовною підставою для порозуміння, ніж навіть єдність мови, якщо остання не базована на спільному соціокультурному бутті. Отже, руйнування державних кордонів, виникнення об'єднань на кшталт ЄС спричинятиме принаймні два наслідки:

1) територіальне поширення однакового способу життя і, завдяки цьому, зростання чисельності людей, які змістовно розумітимуть один одного, попри відмінність мов, якими вони говорять. «Швейцарці, – констатує К.Дойч, – можуть говорити чотирма різними мовами і діяти в той же час як один народ» (1, с.325). Схожу думку висловлює й відомий сучасний німецький філософ і політичний мислитель Юрген Габермас. «Приклад Швейцарії, – пише він, – свідчить про те, що спільну політико-культурну самосвідомість можна виокремити з культурних орієнтацій різних національностей» (2, с.354).

2) поділені колишніми державними кордонами споріднені, однойменні й однаково мовні етноси із зникненням цих кордонів опиняться у єдиному соціально-економічному, політико-правовому та соціокультурному просторі, що уможливитиме відчуження ними себе як цілісних спільнот (баски Іспанії і Франції; ірландці Ірландії та Великої Британії; угорці Угорщини, Румунії та України; румуни Румунії та України; поляки Польщі та України; словаки Словаччини та України; українці України, Румунії, Молдови, Словаччини, Польщі, Білорусі тощо).

Бодай приклад Швейцарії є винятковим, він, на наш погляд, має, у світлі прогнозування майбутньої етнічної конфігурації людства, велику практичну значущість. Однак не менш важливими у цьому

контексті є, гадаємо, й історичні приклади протилежного змісту. Маємо на увазі передусім Німеччину та Австрію. Адже за ознакою мови ці дві країни представлені фактично одним етносом, але історичне минуле (перш за все – єдність етнічної території), демократичні традиції, релігійне життя, ментальність та інші соціокультурні ознаки у цих двох частин одного етносу є відмінними. Тому перед нами фактично постають *два різних народи*.

Мало чим відрізняються мови сербів і хорватів. Фактично мова в них одна – сербсько-хорватська, але за такою важливою соціокультурною ознакою, як релігійна належність (сербі – православні, хорвати – католики), ці дві частки колись єдиного етносу історично роз'єдналися (щоправда, німці, між якими існує релігійний розподіл на католиків і протестантів, свою етнічну цілісність зберегли) і на сьогодні, як і німці з австрійцями, серби та хорвати являють собою *два різних народи*. Теж саме можна сказати й про чехів зі словаками, мови яких мало відрізняються, але досить помітно відмінні економічні умови життя, а відтак – й інші соціокультурні ознаки. Тому й тут маємо *два різних народи*.

Перелік прикладів можна було б продовжувати, проте вже й на цьому етапі аналізу є підстави зробити той висновок, що соціокультурні відмінності здатні досить помітно деформувати роль і значення етнічного. Так, як було показано на прикладі Швейцарії, мовна диференційованість, сполучена з історично сформованою єдністю соціокультурного простору, має своїм іншим виявом єдиний народ, єдину державу, єдину націю. І, навпаки, частки навіть колись єдиного етносу, опинившись у різних соціокультурних умовах, здатні перетворитись на окремий етнос, а згодом стати основою окремого народу, який виборює власну державу й формує окрему націю.

2. Щодо другого зі згаданих у вступі процесів, тобто іммігрантської дифузії у межі національних європейських держав, то, як стверджує Юрген Габермас, «імміграція зі Східної Європи та бідних регіонів „третього світу“ збільшуватиме культурну різноманітність суспільства. Звичайно, це породжуватиме соціальне напруження». А втім, – додає він, – «радикальні правові заходи захисту від засилля іноземців вжито у всій Європі» (2, с.354).

Як же ставиться Ю.Габермас до проблеми імміграційних припливів у Західну Європу і до заходів з «захисту від засилля іноземців»? З одного боку, він, начебто, бере до уваги важливість «етнічних чинників, якими не слід нехтувати». З іншого ж боку, викладаючи думку американського дослідника імміграційних процесів М.Волцера, який «вважає, що право на імміграцію має свої межі – у праві політичної спільноти зберігати цілісність свого способу життя», Габермас резюмує, що закладений у цій думці «аргумент допускає ... обмеження, які забезпечують збереження етнічно-культурної сутності відповідного способу життя» (2, с.358). Так от як раз право автохтонних етносів Європи на «збереження етнічно-культурної сутності» свого способу життя Габермас і заперечує. На його погляд, «європейські країни повинні об'єднуватися

на основі *ліберальної імміграційної політики*. Вони *не мають права* окопуватися проти натиску імміграційних хвиль та шукачів притулку, захищаючи *шовінізм добробуту* (виділення і курсив наші-О.Н.). Демократичне право на самовизначення ...не передбачає права на самоутвердження привілейованого *культурного* (курсив Габермаса-О.Н.) ладу життя» (2, с.359).

Що ж, за Габермасом, являє собою «ліберальна імміграційна політика»? Як ми дізнаємося, сутність цієї політики полягає в тому, щоб позбавити європейські країни права протистояти «натиску імміграційних хвиль та шукачів притулку», права на захист свого способу життя та свого добробуту, бо вони є ...шовіністичними (?), антидемократичними. Дійсно ж «демократичне громадянство, не самоізолюване партикуляризмом (читай – етнічно-культурним способом життя)-О.Н.) може прокласти дорогу *статусові громадянина світу* (курсив Габермаса-О.Н.), який сьогодні вже заявляє про себе у широкому політичному просторі» (2, с.359).

Отже, за Ю. Габермасом, етноси і етнічний (партикуляристський) спосіб життя перешкоджають постанову *громадянина світу*, і, «навпаки, приносячи з собою новий лад життя, іммігранти можуть розширити або урізноманітнити ті перспективи, з позицій яких спільна політична конституція справді мусить тлумачитися» (2, с.359). Відтак виходить, що *іммігрантська дифузія у межі національних європейських держав є благо*.

3. Вдаючись до розгляду феномену мультикультурності і політики мультикультуралізму, ми не можемо не враховувати того факту, що процеси як наддержавної, так і внутрішньодержавної (міжетнічної) інтеграції «покриває» і «коригує» загальносвітовий *процес глобалізації*, витоки якого слід відшукувати у внутрішньому устрою Сполучених Штатів Америки – сучасного світового економічного, фінансового й політичного велетня.

Маємо зазначити, що американське, іммігрантське за своєю сутністю, суспільство на сьогодні є своєрідно інтегрованим у політичну націю, а етнічну ситуацію в ньому американські суспільствознавці визначають як «*мультикультурність*». Власне кажучи, у розглядуваному нами контексті *це і є основна соціокультурна відмінність даної країни*. Проблема ж для Європи (не в останню чергу й для такої європейської країни, як Україна) полягає в тому, що світове домінування США призвело, разом із практичним вторгненням глобалізації, до ідеологічного накидання ідей і принципів мультикультуралізму.

Що ж означає мультикультурність і в чому полягає сутність політики мультикультуралізму? Зрозуміло, що завдання полягає в тім, щоб показати, що поняття «мультикультурність» виникло на теренах США і Канади і віддзеркалило діаспорно-етнічну (на відміну від автохтонно-етнічної у Європі) реальність іммігрантських суспільств. Діаспорні частки численних етносів складаються у цих суспільствах у політичну націю, у якій не панує жодна з етнічних культур, а має місце

етнокультурна мозаїчність, або мультикультурність.

Фактично ігноруючи відзначену нами не тільки етноструктурну, а й похідну від неї соціокультурну відмінність між Європою і Америкою, один з фундаторів теорії мультикультуралізму, американсько-канадійський професор філософії та політології Чарльз Тейлор стверджує, що «всі суспільства стають усе більш мультикультурними, ...більш відкритими для багатонаціональної міграції; більше їхніх членів живе життям діаспори, центр якої знаходиться десь в іншому місці» (3, с.62).

Сутність же політики мультикультуралізму «узгоджується з пануючим соціальним розумінням Сполучених Штатів як суспільства іммігрантів, де кожна культурна група вільна в тому, щоб піклуватися про себе, але не вільна в тому, щоб залучати державу для підтримки чи визнання своїх особливих культурних проєктів» (4, с.17).

Даючи оцінку політиці мультикультуралізму, що її здійснюють США і Канада, сучасний американський соціальний філософ і політолог Майкл Волцер неявно припускає, що ця політика може мати й більш важливі причини, ніж *дбання про збереження етнічної культури іммігрантів*. «Ті, хто іммігрував до суспільств на кшталт американського, – пише він, – вже зробили ... вибір. Коли вони сюди приїхали, облишивши певності свого старого способу життя, вони мали намір (і мають його досі), були готові (й готові досі) піти на те, аби ризикнути своєю культурою» (5, с.95). Не є, за М.Волцером, важливою причиною розглядуваної політики й *прагнення американської держави до встановлення всебічної рівності етнічних культур*. Така рівність є значною мірою примарною, бо насправді у США «деякі національності, соціальні спілки, культурні спільноти зазнають більшого ризику, ніж інші. Громадська культура американського життя сприяє більше, скажімо, одному способу життя, ніж іншому. Для якихось людей виживання є більшою проблемою, ніж для інших. Це залежить не лише від історії чи кількості членів спільноти, але також від її багатства та влади» (5, с. 94).

Що ж тоді є для американського суспільства справді глибинною спонукою до здійснення політики мультикультуралізму? Як вважає сучасний український соціальний філософ Ростислав Димерець, такою спонукою є *американська ментальність*. «Для американців надзвичайно важливо бути саме публічними людьми, тому й героями їхніх справжніх казок, взірцями, кумірами є люди, які найбільше втілюють у собі принцип публічного визнання ідентичності – відомі політики, актори, топ-моделі, бізнесмени тощо. Вкрай важливо бути відомим. ...Глядачі (кіно або телебачення-О.Н.) повинні знати, що особистість лише тоді є особистістю, коли її публічно визнано як особистість» (6, с.108).

Отже зовсім не випадково Чарльз Тейлор свій есей у книзі, що представляє собою філософській аналіз проблем мультикультуралізму, назвав «Політика визнання» (3). Про визнання чого йдеться? У відповідності із специфікою американської ментальності, «соціально існувати» – означає бути визнаним, і якщо мова йде про соціальну групу, то «ця

група повинна мати виразні, відчутні особливості – вона повинна мати *ідентичність*. У випадку, коли йдеться про *національну* групу, цими особливостями є, в першу чергу, *культурні* особливості. Тому й набуває такої актуальності, – зазначає Р.Димерець, – *проблема визнання культурної цінності різних народів, що входять до складу американської нації*» (6, с.107).

Однак дещо жорсткіші визначення й оцінки робить М.Волцер. По-перше, він чітко вказує на *етномозаїчний характер американського суспільства*, стверджуючи, що «Сполучені Штати це ж, урешті решт, не національна держава, а держава національностей» (5, с.94). По-друге, ведучи мову про дійсно національні (тобто – європейські) держави, він відзначає, що «усі національні держави діють так, щоб репродукувати чоловіків і жінок певного типу: норвежців, французів, данців тощо. Я не сумніваюся, що існує напруга, іноді, навіть, відкритий конфлікт між цими офіційними спробами соціального репродукування й неофіційними спробами меншостей зберегти себе у часі. ... Не можна цей конфлікт уникнути шляхом висування перед, скажімо, норвезькою державою вимоги надати певного роду підтримки групам населення, що становлять меншість, так само, як воно надає підтримки більшості». «Найліберальніші національні держави (взьмемо як приклад Норвегію, Францію та Нідерланди) ... зацікавлені в культурному виживанні нації, що становить більшість населення держави» (5, с.93-94).

Як можна бачити, навіть американські суспільствознавці розуміють, що *ідеї та принципи мультикультуралізму, так би мовити, не «кореспондують» із європейськими* (та, зокрема, й українською) *соціокультурними своєрідностями*. Тут маємо навести слушну думку американського суспільствознавця Стівена Рокфелера: «Деякі мультикультуралісти, – пише він, – можуть вимагати визнання рівноцінності різних культур головним чином задля того, аби окрема група, яка становить меншість населення, отримала важелі впливу на політичні питання» (7, с.90).

4. Отже, нарешті, маємо спитати: перспектива людства є поліетнічно-безнаціональною чи космополітично-безетнічною?

З одного боку, на наш погляд, оскільки, на відміну від об'єктивно-несвідомого процесу формування етносів, у об'єктивно зумовленому процесі формування націй значну роль відіграє чинник суб'єктивно-свідомого, то й у так само об'єктивно зумовленому наднаціональному, а в перспективі – безнаціональному «переформатуванні» етнічного простору людства цей чинник, гадаємо, теж відіграватиме не меншу роль. При цьому, на думку Ю.Габермаса, «світове громадянство – нині вже аж ніяк не примара, навіть якщо ми ще далекі від нього. Громадянство держави і світове громадянство творять поєднання, яке все-таки вже набуває обрисів» (2, с.359).

З іншого боку, маємо нагадати про два наслідки двох процесів у Європі. Перший процес – це інтеграція європейських держав-націй, що має одним з своїх наслідків опинення етносів Європи у

єдиному соціокультурному просторі. У такий спосіб кожний із раніше поділених етносів набуває ознаку цілісності, а весь новий соціокультурний простір – ознаку поліетнічності. Такий процес, разом із його наслідками, може бути оцінений як однозначно позитивний.

Принагідно припустимо, що, внаслідок поступового «переформатування» соціокультурного простору світу, етноси, що сьогодні створюють ядра націй (Е.Сміт), втрачатимуть свою «центруючу» функцію, перетворюючись, натомість, у наддержавних формуваннях на етноси-автохтони, подібні до тих, якими є сьогодні у Франції бретонці, а в Україні – кримські татари.

Другий процес – це перманентна іммігрантська диффузія у межі національних європейських держав, що несе із собою загрозу втрати Європою своєї етнічної і національної (в цілому – соціокультурної) самобутності і перетворення її на мультикультурний (тобто – етнічно міксований) регіон. Такий процес, разом із його наслідками, може бути оцінений як однозначно негативний. Відтак нагальним є вирішення проблеми, що її порушує Ю.Габермас. «Або Західна Європа, – пише він, – докладе великих зусиль, щоб швидко поліпшити життєві умови у бідних регіонах Центральної та Східної Європи, або хвиля іммігрантів та людей без громадянства затопить її» (2, с.354).

Висновки

Припустимо, що процес наднаціонального єднання, що він нині здійснюється у Європі, поступово поширюватиметься за її межі. Національне дедалі більшою мірою виявлятиме свою обмеженість, а відтак – тимчасовість. Тоді теза Фрідріха Майнеке (Münchener, 1969) про те, що «загальна світова історія, є, по суті, одним великим неповторним процесом, тісним переплетенням та перехрещенням *національного* (курсив наш-О.Н.) та універсального розвитку» (8, с.271), потребуватиме коригування як застаріла. Але у чому полягатиме це коригування?

На наш погляд, у цій тезі термін «*національного*» слід буде замінити на термін «*етнічного*». Адже якщо підходити до розуміння національного

(=сучасної політичної нації) як до хоч і об'єктивно зумовленого, але все ж таки тимчасово-технологічного утворення, то виникає запитання «Заради якої мети був створений і сьогодні використовується такий „засіб“, як „сучасна політична нація“?» Наша відповідь така, що відповідною *метою було, є і буде* ЕТНІЧНЕ. Точніше кажучи, у Західній Європі політичні нації виникли, а у Центральній і Східній Європі формуються переважно для того, щоб створити соціокультурний простір, прийнятний для укріплення і подальшого збереження культурної самобутності етносів-автохтонів, але передусім тих з них, котрі складають або основу (Швейцарія, Бельгія) або й ядро нації (Німеччина, Польща, Україна та ін.).

Вибудовуючи своє майбутнє, людство, як соціальна мегаспільнота, повинно орієнтуватись не на атомарного індивіда, а на ЕТНОСИ, тобто на ті свої мезо- і мікроспільноти, завдяки яким воно має свою Ойкумену, постає як ПРИРОДНО-СОЦІАЛЬНИЙ, життєздатний організм.

Список літератури

1. Карл Дойч. Народи, нації та комунікація (с.317-332) // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. – К.:Смолюскіп, 2006. – 684с.
2. Юрген Габермас. Громадянство і національна ідентичність (с.343-359) // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. – К.:Смолюскіп, 2006. – 684с.
3. Чарльз Тейлор. Політика визнання (с.29-71) // Чарльз Тейлор. Мультикультуралізм і „Політика визнання“. – К.: Альтерпрес, 2004. – 172 с.
4. Емі Гутман. Вступ (с.9-28) // Чарльз Тейлор. Мультикультуралізм і „Політика визнання“. – К.: Альтерпрес, 2004. – 172 с.
5. Майкл Волцер. Коментар (с.92-96) // Чарльз Тейлор. Мультикультуралізм і „Політика визнання“. – К.: Альтерпрес, 2004. – 172 с.
6. Ростислав Димерець. Зіткнення традицій і потреба у визнанні (Післямова перекладача) (с.95-113) // Чарльз Тейлор. Мультикультуралізм і „Політика визнання“. – К.: Альтерпрес, 2004. – 172 с.
7. Стівен Рокфелер. Коментар (с.82-91) // Чарльз Тейлор. Мультикультуралізм і „Політика визнання“. – К.: Альтерпрес, 2004. – 172 с.
8. Фрідріх Майнеке. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм (с.264-272) // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. – К.:Смолюскіп, 2006. – 684с.

О.В. Нельга

ПОЛИЭТНИЧНОСТЬ И МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТЬ ЭПОХИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Статья посвящена обоснованию той идеи, что в современных условиях глобализации этническая история человечества может устремляться в русло не мультикультурности, а полиэтничности. Определяющую роль при этом может играть феномен общего социокультурного пространства (который постепенно распространяется на весь мир именно глобализацией), однако – при условии нейтрализации действия фактора иммигрантской диффузии в пространства современных национальных европейских государств.

O. Nelgha

MULTI-ETHNICITY AND MULTICULTURALISM OF GLOBALIZATION EPOCH

The main thesis of an article is that ethnical history of mankind in the context of globalization can be directed towards multi-ethnicity but not towards multiculturalism. The phenomenon of common socio-cultural space that is being expanded due to globalization would play main role in this process, but the main condition is neutralization of the factor of immigrant's diffusion in the borders of national European states.